

III bob. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yaratilishi va takomillashuvi

1-§. Konstitutsiyaning yaratilishiga bo'lgan zarurat

XX asr 80-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab Sovet Ittifoqi hududida qayta o'zgarishlar uchun sharoit yuzaga keldi. Kommunistik partiyaning ko'p yillik hukmronligi darz keta boshladi. Partiyaviy boshqaruv ishlab chiqarishni rivojlantirish o'rniga rivojlanishga to'sqinlik qila boshladi. Iqtisodiy inqiroz xalqning turmush sharoitiga o'z salbiy oqibatlarini ko'rsata boshladi. Markaz zulmi kuchayishi natijasida ittifoqdagi xalqlar aziyat chekdi, "porloq kelajakka" ishonchsizlik, turli millatlarni kamsitish holatlari kuchaydi. "Paxta ishi", "o'zbek ishi" deb uyushtirilgan kampaniyalarda barcha baravar (gunohsiz ham, aybdor ham) birdek tazyiqqa uchradi. Ayollar, yosh bolalar xo'rlandi, milliy, diniy, tarixiy qadriyatlar oyoq osti qilindi. Natijada, ittifoq tarkibidan chiqish, mustaqil davlat qurish harakati kuchaydi va bu harakat real voqelikka aylandi. Ayniqsa, mustaqillikka bo'lgan intilish Boltiqbo'yi respublikalarida kuchli namoyon bo'ldi.

Kommunistik partiya, uning shu vaqtdagi rahbarlari ittifoqni, mavjud tuzumni saqlash uchun qattiq harakat qildilar.

Yangi ittifoq shartnomalarini tuzish, shu orqali ittifoqni saqlash uchun katta urinishlar bo'ldi. Lekin Tbilisi, Vilnyusda bo'lib o'tgan voqealar, qon to'kilishlar bu maqsadning zo'ravonlik pozitsiyasi, ittifoqni saqlab qolish xom hayol ekanligini ko'rsatdi.

Sovet Ittifoqida siyosiy tizimni isloh qilish, vakillik organlarining yangi turlarini yaratish, saylov tizimini yangilash ishlari olib borildi. SSSR hududida Xalq deputatlari s'ezdi degan eng yuqori vakillik organi tashkil etildi. Shu organga bo'ladigan saylovlar birinchi marta muqobilik asosida o'tdi. Uning natijasida esa (1988-yilgi saylov), shu organga xalq dardini ochiq aytadigan, haqiqatni ko'z bo'yamachilikdan ustun qo'yadigan ko'plab kishilar saylandi. S'ezd Ittifoq miqyosidagi masalalarni hal qiladigan organdan ko'ra, ittifoqdagi muammolarni ochiq-oydin ko'tarib chiqadigan, turli xalq va millatlar o'z muammolarini yaqqol ay-

tadigan minbarga aylandi. Turli fikrlilik vujudga keldi. Natijada kommunistik partiya o'z mavqeini yo'qota bordi. Birinchi bo'lib ayrim mamlakatlardagi kommunistik partiyalar sovet ittifoqi kommunistik partiyasi tarkibidan chiqqanligi e'lon qilindi. keyinchalik respublikalar mustaqilligi e'lon qilina boshladi.

Sovet Ittifoqini saqlab qolishga bo'lgan oxirgi jiddiy urinish bu 1991-yil 19-avgustda Favqulodda holat davlat qo'mitasini (FHDQ) tashkil qilish bo'ldi. Mamlakatning amaldagi Prezidenti kasalligi sababi ko'rsatilib, vazifasidan chetlatildi va prezident vazifasini vitse-prezident egalladi. U bir guruh kishilar bilan birga FHDQga boshchilik qildi. Qo'mita barcha qo'lga kiritgan yutuqlarni yo'q qilishni maqsad qilib qo'ydi. Moskvaga tank va harbiy qo'shin kiritdi. OAV taqiqlandi. Moskva aholisining olib borgan qattiq harakati natijasida bu favqulodda organ tezda – 21-avgustda tugadi.

Ittifoq markazida bo'lgan voqealar, totalitar tuzimni tiklashga, demokratik yutuqlarni yo'q qilishga bo'lgan urinishlar ittifoq respublikalarida bundan keyin qaysi yo'l bilan borish kerakligini hal qilish zarurligini kun tartibiga qo'ydi.

1991-yil 31-avgustda bo'lib o'tayotgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining sessiyasida O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov mamlakat mustaqilligini e'lon qildi. Bunday xabar ko'pchilik deputatlarni lol qoldirdi. Chunki, ko'pchilik mustaqillikni orzu qilsa-da, uni ochiq bayon qila olmas edi, uning oqibati nima bo'lishini tasavvur qila olmas edi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining to'satdan mustaqillikni e'lon qilishi, uning jasorati natijasi hamda prezidentlik faoliyati davridagi eng katta xizmati bo'ldi.

Mustaqillik e'lon qilindi. Bu degani hamma narsa bir zumda hal bo'ldi yoki bo'ladi degani emas. Chunki, mustaqillikka erishish, rivojlanish, taraqqiyot, xalqning farovon turmushini ta'minlamasdan, aksincha, turmush tarzi nihoyatda yomonlashuviga olib kelgan holatlar tarixda uchraydi.

Shuning uchun, albatta, mustaqillikni oliy ne'mat, buyuk hodisa deyish, uni e'lon qilish oson kechdi, deyish mumkin, lekin mustaqillikni saqlash, undan faqat ijobiy foydalanish juda mushkul va mas'uliyatli ishdur.

Mustaqillikka erishgandan keyin juda ko'p masalalarni endi hech kimning yordamisiz hal qilishga to'g'ri kelar edi. Birinchi navbatda, fuqarolarning tinchligini, ularning munosib hayot kechirishini ta'minlash, buning uchun mamlakat xavfsizligini ta'minlash zarurati vujudga keldi. Mustaqillikdan so'ng qaysi yo'l bilan borishni aniqlab olish zarur bo'ldi, bu keyingi ishlarni to'g'ri hal qilishga asos bo'lardi.

Shuning uchun, O'zbekiston rahbariyati atrofda, xalqaro maydonda bo'layotgan voqealardan kelib chiqib, xalq xohish-irodasiga tayanib, mamlakatni demokratik yo'ldan rivojlantirish, demokratik mamlakatlarda e'tirof etilgan prinsiplarni qo'llash maqsadga muvofiqligini, demokratik davlat qurish yo'lini tanladi.

Buning uchun demokratik talablarga va prinsiplarga javob beradigan davlat hokimiyatini yo'lga qo'yish; bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodni tashkil etish; fuqarolar manfaatiga mos keluvchi fuqaro, jamiyat, davlat munosabatini o'rnatish, unda fuqaro manfaatlarining ustunligini ta'minlash, inson, uning huquqi, erkinligi, qadr-qimmati, sha'nini oliy qadriyat darajasiga ko'tarish; mamlakatda yashovchi barcha millatlar manfaatlarini birdek ta'minlash; mamlakat xavfsizligini birday ta'minlashni nazarda tutuvchi tashqi siyosat olib borish mamlakatimiz oldidagi eng muhim vazifalar sifatida maydonga chiqdi.

Bu vazifaga erishishi uchun birinchi navbatda, huquqiy asosni yaratish, ularni huquqiy normalarda mustahkamlash zarurati paydo bo'ldi va shu vazifani bajarish uchun mamlakatimizda birinchi marta mustaqil konstitutsiya ishlab chiqishga zarurat tug'ildi.

Shunday qilib, konstitutsiya qabul qilish zarurati nima degan savolga, O'zbekiston mustaqilligi va ana shu tufayli vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish zarurligidir, deb javob bersak xato bo'lmaydi.

2-§. Konstitutsiyaviy komissiya va uning faoliyati

O'zbekistonda yangi konstitutsiya ishlab chiqish g'oyasi mustaqillik e'lon qilinguncha, hali ittifoq mavjud vaqtdayoq vujudga kelgan edi. Shu davrdayoq yangi konstitutsiya qabul qilish uchun ma'lum sabablar, yangi ijtimoiy munosabatlar vujudga kela boshlagan edi. Jumladan, O'zbekistonda Prezidentlik instituti vujudga keldi, saylov tizimi o'zgartirilib, muqobil saylovlar o'tkazila boshlandi, markaz bilan Respublika munosabatida yangi holatlar vujudga keldi, kommunistik partiya hukmronligiga barham berildi.

Mustaqillik uchun qo'yilgan shahdam qadam sifatida e'tirof etiladigan, 1990-yil 20-iyunda qabul qilingan Mustaqillik deklaratsiyasi yangi konstitutsiya yaratish uchun ham asos bo'ldi. Deklaratsiya qabul qilingan Oliy Kengash sessiyasida shu hujjat prinsiplari asosida yangi konstitutsiya ishlab chiqish zarur degan xulosaga kelindi va Prezident I. Karimov boshchiligida 64 kishidan iborat konstitutsiya loyihasini tayyorlash uchun komissiya tuzildi. Bu ittifoq roziligisiz qilingan katta voqea edi. Komissiya keng vakillik xarakteriga ega bo'lib, uning tarkibiga deputatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar, Toshkent shahri vakillari, davlat, jamoat tashkilotlari, korxonalar, xo'jalik rahbarlari, taniqli huquqshunoslar, olimlar, mutaxassislar kiritildi. Oliy Kengash o'ninchi sessiyasida komissiya tarkibi qisman o'zgartirildi.

1991-yil Konstitutsiya loyihasini tayyorlovchi kommissiyaning birinchi majlisi o'tkazilib, kommissiya a'zolari va yetakchi mutaxassislardan tashkil topgan, 32 kishidan iborat ishchi guruh tuzildi. Uning vazifasi sifatida loyiha tayyorlash bo'yicha barcha ishlarni muvofiqlashtirish belgilanib, konstitutsiya bo'limlarini tayyorlash uchun 6 ta kichik guruhlar tashkil qilinib, ularning har biriga konstitutsiyaning muqaddimasini, konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, fuqarolarning huquq, erkinlik, burchlari, fuqaro va jamiyat, davlat tuzilishi, davlat hokimiyati tizimi bo'limlarini tayyorlash yuklandi. Kichik guruhlar tarkibiga 50 nafar olimlar, ilmiy xodimlar, mutaxassislar jalb etildi.

Komissiya raisi ishchi guruh oldiga:

- konstitutsiyaviy rivojlanishning jahon tajribasini o'rganish;

- boshqa mamlakatlarning inson huquqlari borasida, demokratiya va qonunchilik borasida qo'lga kiritgan yutuqlarini hisobga olish;
- keng xalq ommasi diliga yaqin va tushunarli bo'lgan siyosiy-huquqiy hujjat yaratish vazifasini qo'ydi¹.

Umume'tirof etilgan xalqaro hujjatlar qoidalarini konstitutsiya normalariga singdirish masalasi ham komissiya oldiga vazifa qilib qo'yildi.

Komissiya va ishchi guruhiga jalb qilinganlar tarkibi yirik olimlar, huquqshunoslar, siyosatshunoslar, iqtisodchilar, davlat va jamiyat arboblari iborat bo'lib, ularning oldida mas'uliyatli, sharafliligi, shu bilan birga, o'ta murakkab va qiyin vazifa turar edi. Vazifaning qiyinligi shunda ediki, guruhlardagi hech kim avval shunday ish bilan shug'ullanmagan, ya'ni konstitutsiya loyihasini tayyorlash jarayonida ishtirok etmagan edi. To'g'ri, avval ham O'zbekiston tarixida uch marta konstitutsiya qabul qilingan edi, lekin ular markazda tayyorlangan Ittifoq Konstitutsiyasi andozasi asosida hech o'zgarishsiz tayyorlanib, qabul qilingan edi. Yangi tayyorlanayotgan loyiha esa, mutlaqo yangitdan, O'zbekiston uchun moslab tayyorlanishi kerak edi.

Komissiya va ishchi guruhlar komissiya Raisi oldilariga qo'ygan vazifani bajarishlari uchun davlat tuzilishi, boshqaruv shakli, taraqqiyot darajasi har xil bo'lgan bir necha davlatlarning konstitutsiyalarini, sobiq Ittifoqchi respublikalarda tayyorlanayotgan konstitutsiya loyihalarini, xalqaro hujjatlarni chuqur o'rganib, tahlil qilib chiqdi. Natijada xorijiy mamlakatlar Konstitutsiyalarining shakli, mazmuni haqida ma'lumot beruvchi qiyosiy jadval tayyorlandi. Tayyorlangan jadval komissiya raisi tomonidan o'rganib chiqildi va shu asosda loyihani tayyorlash bo'yicha foydali, asosli ko'rsatmalar berildi.

Komissiya raisi bo'lajak konstitutsiyada jahonda umume'tirof etilgan prinsiplar va g'oyalarga amal qilish bilan birga, unda o'zbek xalqining davlatchiligi, ajdodlarimiz g'oyalari, qadriyatlarimiz o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berdi. Shu tufayli Farobiy, Beruniy, Marg'inoniy, Ulug'bek asarlariga murojaat qilindi. Amir Temurning "Tuzuklar"i ko'rsatmalariga alohida e'tibor berildi. Uning adolat g'oyasi konstitutsiyaning maqsad va mazmuniga singdirildi.

¹ Qarang: Mustaqil O'zbekiston tarixi. T.3. – T.: Sharq, 2000. – 39-bet.

Konstitutsiya loyihasini ishlovchi komissiya Raisi loyiha konsepsiyasini ishlab chiqishga alohida e'tibor berdi, chunki konsepsiya konstitutsiyaning qanday bo'lishini belgilashda muhim asos bo'lishi tajribadan ma'lum. Konstitutsiyani muqobillik asosida yaratilishining ahamiyati kuchli bo'ldi, Fanlar akademiyasining Falsafa va huquq instituti, Siyosatshunoslik va boshqaruv instituti, Prezident devonining yuridik bo'limi tomonidan uchta konsepsiya yaratilib, uchinchi konsepsiya asos sifatida olindi va boshqa ikki konsepsiyadagi ahamiyatli, muhim g'oyalar bilan boyitilib, yagona konsepsiya shakllantirildi va u asosida loyiha tayorlashga kirishildi¹.

Konstitutsiya loyihasining birinchi varianti 1991-yil noyabrda tayyorlab bo'ldi. 1991-yil 31-avgustda Respublikamizda Mustaqillik e'lon qilindi. Ittifoq davrida boshlangan ishning dastlabki varianti mustaqillik davrida tugallandi. U muqaddima, 6 bo'lim va 158 moddadan iborat edi. O'zbekistonning mustaqillikka erishishi, loyiha ustida ishlashni yanada jonlantirib yubordi. Konstitutsiyada siyosiy, iqtisodiy mustaqillik o'z aksini topishi kerak edi. Shular asosida loyiha takomillashtirilib, 1992-yil bahorida 149-moddadan iborat ikkinchi variant tayyorlandi.

1992-yil bahorida bo'lib o'tgan komissiya yig'ilishida konstitutsiya loyihasini uzil-kesil ishlab chiqish uchun 25 kishidan iborat yangi ishchi guruhi tuzilib, uning oldiga quyidagi vazifalar qo'yildi:

- O'zbekistonning demografik va ijtimoiy-siyosiy turmush tarzi, uning taraqqiyot tajribasini, turli ijtimoiy guruhlar madaniy-ma'rifiy markazlari hamda mulohaza va takliflarini umumlashtirish;

- Konstitutsiyaviy komissiya a'zolaridan tushgan takliflarni ko'rib chiqish va loyihaga o'zgartirish kiritish.

Ishchi guruh a'zolari shu vazifalar ustida ish olib bordilar, natijada loyihaning yanada pishiq varianti vujudga keldi.

¹ Qarang: Mustaqil O'zbekiston tarixi. T.2. – T.: Sharq, 2000. – 59-bet.

3-§. Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi va uning qabul qilinishi

Konstitutsiya loyihasi muhokamasi bir necha bosqichda bo'lib o'tdi. **Birinchi bosqich** – bu loyiha tayyorlovchi komissiya majlisida, ishchi guruhlarda bo'lgan muhokama. Bunda muhokamaga mutaxassislar, ekspertlar jalb qilindi. Ularda konstitutsiya tuzilishi, tartibga solish doiralari aniqlab olindi.

Muhokamaning **ikkinchi bosqichi** umumxalq muhokamasi bo'lib, bu xususida alohida to'xtalamiz.

Uchinchi bosqich Oliy Kengash komissiyalari va sessiyasida deputatlar muhokamasi.

Tayyorlangan loyiha Komissiya qaroriga asosan 1992-yil 26-sentabrda ommaviy axborot vositalarida umumxalq muhokamasiga e'lon qilindi.

Umumxalq muhokamasi o'tgan davr shu vaqtda aholining faolligi kuchaygan davrga to'g'ri kelganligi bilan xarakterlanadi. Ittifoqning tarqalib ketishi, mustaqillikning qo'lga kiritilishi xalqning faolligiga ijobiy ta'sir qildi. Demokratik o'zgarishlardan ta'sirlangan fuqarolarning siyosiy hayotda ishtirok etish orqali muhim masalalarga ta'sir qilish ishtiyoqi shu vaqtda, ayniqsa, kuchaydi.

Qo'rquvlardan, totalitar tuzum ta'qibidan xalos bo'lgan xalq o'z fikrini erkin bayon qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ommaviy axborot vositalarida, yig'ilishlarda har xil fikrlar bayon qilishga keng imkoniyat yaratildi. Loyiha bo'yicha ko'plab takliflar tushdi. Shular asosida loyiha qayta ishlanib, takomillashgan loyiha 1992-yil 21-noyabrda ikkinchi marta umumxalq muhokamasi uchun matbuotda e'lon qilindi.

Mamlakatimizda konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi ikki bosqichda o'tkazilganligi, birinchi bosqich muhokamasi asosida tushgan taklif va tavsiyalar asosida loyiha takomillashtirilib, yana qayta muhokamaga qo'yilganligini, jahon konstitutsiyaviy rivojlanish tajribasida yangi holat desa ham bo'ladi. Chunki, shu vaqtgacha, konstitutsiyaviy loyihalar bir bosqichda o'tkazilib kelinardi. Bu tajriba konstitutsiyaning yanada pishiq, puxta bo'lishini ta'minladi.

Konstitutsiyaning umumxalq muhokamasi davrida 6 mingdan ortiq taklif, tavsiya va mulohazalar bildirildi. Loyihani ishlovchi komissiya o'ziga bevosita mingdan ziyod xatlar kelib tushdi.

Muhokama natijasida tushgan takliflarda ayrim normalarni o'zgartirish, qo'shimcha qoidalar kiritish, moddalarni to'ldirish, Konstitutsiyaviy normalarni aniq ifodalash, ular ommaga tushunarli tilda bo'lishi haqida mulohaza va tavsiyalar bildirildi. Takliflar asosida loyiha matnining deyarli yarmi o'zgarishga uchradi, ularga aniqliklar kiritildi. Loyihadagi 127 moddadan deyarli 60 tasi tuzatishlarga uchradi, ularning normalariga aniqliklar kiritildi. E'lon qilingan loyiha variantidan 4 ta modda umuman chiqarib tashlandi.

Takliflar konstitutsiyaning deyarli barcha holatlariga taalluqli bo'ldi.

Umumxalq muhokamasi natijasida tushgan takliflarga komissiya Raisi, ayniqsa, katta e'tibor bilan qaradi¹.

Umumxalq muhokamasi nafaqat Konstitutsiyani takomillashtirishga xizmat qildi, u Prezident ta'riflaganidek, xalq irodasini bevosita aniqlash, muhokama natijasida to'plangan juda boy materiallarni har tomonlama va chuqur o'rganib, tahlil qilib, uni mujassam davlat irodasi sifatida Asosiy qonunda ifodalash imkonini berdi².

Umumxalq muhokamasi O'zbekistonda yashovchi barcha xalqlarning umummaqsad yo'lida birligini namoyon qildi. Xalqimiz siyosiy sharoitlarni to'g'ri baholay olish qobiliyatiga ega ekanligi, tinch-totuv yashash uning orzusi ekanligi, siyosiy-huquqiy bilimlari, qarashlari hech bir xalqnikidan kam emasligi muhokama natijasida yanada yaqqol ko'rindi.

Loyiha har tomonlama o'ylab, takomillashtirilgandan so'ng, Konstitutsiyaviy komissiya 1992-yil 7-dekabrda bo'lib o'tgan majlisida uni ko'rib chiqishni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi

1 Prezidentning umumxalq muhokamasi natijalari ustida ishlash faoliyati va loyihani takomillashtirish ishlari bo'yicha faoliyati haqida batafsil qarang: Mustaqil O'zbekiston tarixi. T.3. – T.: Sharq, 2000. – 57–67-betlar.

2 Qarang: Karimov I.A. O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat. – T.: O'zbekiston, 1992. – 37-bet.

sessiyasiga kiritish haqida qaror qabul qildi. Komissiyaning ushbu oxirgi majlisida ham Rais taklifi bilan loyihaning ko'plab normalari takomillashtirildi.

1992-yil 8-dekabrda Oliy Kengashning XII chaqiriq XI sessiyasi bo'lib o'tdi. Bu sessiya tarixiy sessiya bo'lib, tarixiy ahamiyatga ega masalani muhokama qildi. Sessiyada Konstitutsiya loyihasini tayyorlovchi komissiya raisi I. Karimov ma'ruza qildi. Ma'ruzada Konstitutsiya loyihasi batafsil bayon qilib berildi. Shundan so'ng Konstitutsiya loyihasi deputatlar muhokamasidan o'tdi. Sessiyada loyihaga 80 ga yaqin o'zgartirish, qo'shimcha, aniqliklar kiritildi. Ayrim takliflar asosli tarzda rad etildi.

Loyihaning har bir moddasi, bobi, bo'limlari alohida-alohida muhokama qilinib, tegishli asosli takliflar inobatga olinib, o'zgartirishlar kiritilgandan so'ng, qabul qilinish uchun ovozga qo'yildi. Deputatlar yakdillik bilan muqaddima, 6 bo'lim, 26 bob va 128 moddadan iborat Konstitutsiyani qabul qildilar.

Asosiy qonunimiz xalqimiz irodasini, ruhiyatini, ijtimoiy ongi va madaniyatini aks ettiradi. Chunki, uni ishlab chiqishda va muhokama qilishda butun xalq ishtirok etdi. "Bir so'z bilan aytganda, Konstitutsiyamiz xalqimiz talakkuri va irodasining mahsulidir"¹, degan so'zlar bilan Konstitutsiyamizga ham, uni vujudga keltirgan xalqimiz ongiga ham aniq ta'rif berilgan.

Konstitutsiyamiz davlatchiligimiz tarixida qabul qilingan eng demokratik Konstitutsiya bo'ldi. Unda birinchi marta shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlarda birinchi marta shaxs ustuvorligi, shaxs, uning huquqi, qadr-qimmat, sha'ni oliy qadriyat sifatida belgilandi, shaxsning yashash huquqi asosiy huquq sifatida mustahkamlab qo'yildi. Davlat mas'uliyatlari aniq ko'rsatib qo'yildi. Iqtisodiyot bozor munosabatlari tamoyillari asosida mustahkamlanishi belgilandi. Konstitutsiya asosida ko'ppartiyaviylik, fikrlar xilma-xilligi belgilandi. Hokimiyatni tashkil etishda hokimiyatlar bo'linishi prinsipi mustahkamlandi. Fuqarolik jamiyati asosi sifatida o'zini o'zi boshqarish organlari mavqei konstitutsiyaviy darajada belgilandi.

¹ Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T.2. – T.: O'zbekiston, 1996. – 93-bet.

4-§. Konstitutsiyada jahon konstitutsiyaviy tajribalari va milliy qadriyatlarning aks etishi

Konstitutsiyaviy rivojlanish tajribasi xalqaro ahamiyatga ega. Konstitutsiyalar qaysi mamlakatda qabul qilinmasin, jahon tajribasidan foydalaniladi. Chunki, ular uzoq vaqtda qo'lga kiritilgan va hayot tajribasidan o'tgan, xalqlar qaysi millatlarga, dinga mansub bo'lmasin, ko'pchilik manfaatiga mos tushuvchi tamoyillar, tartiblar, qoidalarga tayanadi.

Jahon konstitutsiyaviy tajribalaridan foydalanish deganda, demokratik mamlakatlarda amal qilayotgan, taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qilayotgan qoidalarini qo'llash tushuniladi.

Konstitutsiyamizda jahon tajribasidan foydalanganimiz quyidagilarda ko'rinadi.

Birinci. Inson va davlat munosabatlarini belgilashda. O'zbekistonda qabul qilingan barcha Konstitutsiyalarda (1927, 1937, 1978-yillar) davlat manfaatlari ustunligi belgilangan edi. Jahondagi demokratik mamlakatlar tajribasida va inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda inson manfaati yuqori turishi, buni amalga oshirish uchun davlatning aniq majburiyatlari belgilangan edi. Shu g'oya Konstitutsiyada o'z ifodasini topdi. U huquqiy jihatdan "Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar" (2-modda), "O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi" (13-modda), "Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi" (43-modda), degan qator moddalarda mustahkamlangan.

Ikkinchi. Insonning asosiy huquq va erkinliklarini belgilash jahon tajribasidan kelib chiqib amalga oshirildi. Insonning asosiy huquqlari, avvalo, shaxsiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar guruhlariga bo'lib mustahkamlandi. Shaxsiy huquqlar qatoriga tabiiy huquqlar kiritilib, ularni ta'minlashni davlat o'z zimmasiga oldi. Konstitutsiya shaxsning asosiy huquqlarini belgilabgina qolmay, ularni ro'yobga chiqarish, himoya qilish, ta'minlash mas'uliyatini

ham mustahkamlab qo'ydi. Bunga "Har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega" (35-modda), "Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi" (44-modda), degan Konstitutsiya normalarini misol qilish mumkin.

Konstitutsiyada mustahkamlangan asosiy huquqlar doirasi kengaytirildi, yashash huquqi (24-modda), jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmasligi, ayblanuvchiga himoyalaniş huquqi kafolatlanishi, hech kim qiynoqqa solinmasligi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emasligi, hech kimda uning roziligisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazish mumkin emasligi (26-modda), axborot olish, izlash, tarqatish (29-modda), mulkdor bo'lish (36-modda), tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqi (53-modda) va boshqa huquqlar asosiy huquq sifatida belgilandi.

Bozor munosabatlaridan kelib chiqib fuqarolarning belgilangan soliq va yig'implarni to'lash burchi (51-modda) kiritilib, shaxsni kamsituvchi ilgari asosiy burch hisoblangan burchlar chiqarib tashlandi va majburiy mehnat taqiqlanishi mustahkamlab qo'yildi (37-modda).

Uchinchi. Davlat hokimiyatini tashkil qilishda, jahon tajribasiga murojaat qilindi. Shu tufayli barcha demokratik mamlakatlarda hokimiyatni tashkil qilishda qo'llanilib kelayotgan prinsip – davlat hokimiyati tizimi, qonunchilik, ijro va sud hokimiyatining bo'linishi prinsipi Konstitutsiyada mustahkamlandi (11-modda).

Shunga asosan, qonunchilik, ijro va sud hokimiyatini amalga oshiruvchi organlarning vakolatlari aniq tarzda belgilandi. Ularning mustaqilligini ta'minlovchi, bir-birini tiyib turishini mustahkamlovchi normalar kiritildi.

To'rtinchi. Iqtisodni bozor munosabatlari asosida tashkil qilish masalasida ham jahon konstitutsiyaviy tajribasiga murojaat qilish

zaruriyatini tug'dirdi. Shu asosda Konstitutsiyamizda unga taalluqli masalalar mustahkamlandi. Konstitutsiyaning 53-moddasida bu quyidagicha bayon qilingan: "Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasidadir. Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollardagina mulkdan mahrum etilishi mumkin".

Xususiy mulk daxlsizligining o'rnatilishi, uning davlat himoyasida bo'lishi fuqarolarning moddiy turmushi farovon bo'lishiga olib keladi.

Beshinchi. Konstitutsiya Asosiy qonun ekan, unga amal qilish va muhofaza qilishda ham alohida vositalar va tartib bo'lishi shart. Konstitutsiya o'zini muhofaza qilishni ham jahon tajribasidan kelib chiqib hal qilgan. Uning 93-moddasida: "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti: ...O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir", deb belgilangan. 92-moddada Prezident Konstitutsiya va qonunlarga rioya qilishga qasamyod qilishi belgilangan.

Konstitutsiyada sud hokimiyati mustaqilligi mustahkamlandi. Shu tizimga kiruvchi Konstitutsiyaviy sudga, Konstitutsiyani himoya qilish vazifasi yuklandi. Konstitutsiyaning 108-moddasida "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko'radi", — deb belgilangan bo'lsa, 109-moddasida ushbu vazifa va vakolatlar yanada kengroq va aniqroq mustahkamlab qo'yilgan.

Oltinchi. Konstitutsiyamiz sotsialistik tuzumda vujudga kelgan, uning ta'siri hisoblangan yakka partiya (kommunistik partiya) hukmronligiga barham berib, jahon demokratik davlatchiligi tarixida qo'llanilib kelinayotgan ijtimoiy hayot, siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishini, biron-bir mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasli-

gini mustahkamladi va ko'ppartiyaviylikka asos soldi (12-modda). Turli fikrlilik Konstitutsiyaning 34-moddasi normalari bilan yanada kengaytirildi. Unga asosan "siyosiy partiyalarda, jamoat birlashmalarida, ommaviy harakatlarda, shuningdek hokimiyatning va-killik organlarida ozchilikni tashkil etuvchi muxolifatchi shaxslar-ning huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini hech kim kamsitishi mumkin emasligi mustahkamlab qo'yildi.

Shuning uchun ham "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsi-yasi eng demokratik, xalqaro miqyosda e'tirof etilgan me'yor va talablarga javob beradi"¹.

Konstitutsiyamiz jahon konstitutsiyaviy tajribasiga tayanib, un-dagi eng ijobiy jihatlarni o'zida aks ettiradi, u milliy qonunchiligimiz asosi, mustaqil davlatchiligimizning asosiy qonunidir. Buni Prezi-dentning: "...har qanday davlatning Konstitutsiyasi unda yashov-chi xalqning irodasini, ruhiyatini, ijtimoiy ongi va madaniya-tini aks ettiradi"², degan so'zlari ham ko'rsatib turibdi. Shuning uchun Konstitutsiyamizda uning o'ziga xos jihatlari ham bo'lishi tabiiydir. Konstitutsiyamizning o'ziga xos jihatlari, eng avvalo, un-da tarixiy davlatchiligimiz tajribasi va milliy qadriyatlarimiz aks etganligi va Konstitutsiyaga milliy ma'naviyatimiz, madaniyatimiz, axloqimiz singdirilganligidan kelib chiqadi.

Konstitutsiyamizda davlat o'z faoliyatini ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida olib borishining belgilanganishi (14-modda) o'zbek davlatchiligi adolatga tayanishi, uni ro'yobga chiqarishga intilish an'ana bo'lib qolganligidir.

Davlat boshqaruvida mahalliy miqyosda hokim instituti mus-tahkamlanganligi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqaruvida mahalla asosiy makon deb olinishi, tarixiy davlatchilik tajribasiga murojaat qilinganligidan dalolat beradi (99, 101, 102, 103, 104, 105-mod-dalar).

Oila munosabatlarining Konstitutsiyada belgilanishi ham qad-riyatlarimizni asrab-avaylashga qaratilgan maqsad ifodasidir. Kons-titutsiyamizda bitta bob (XIV bob) "Oila" deb nomlangan. Kons-

1 Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T.5. – T.: O'zbekiston, 1997. – 107-bet.

2 Karimov I.A. O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat. –T.: O'zbekiston, 1992. – 36-bet.

titutsiyaning tegishli moddalarida oila, oila jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanib, jamiyat va davlat muhofazasida bo'lishi, voyaga yetgunga qadar farzandlarni tarbiyalash va boqishdagi ota-ona majburiyati, voyaga yetgan farzandlarning ota-ona oldidagi majburiyati belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, Konstitutsiya qabul qilinishida o'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayanilganlik va ijtimoiy adolatga sadoqatni namoyon qilish Konstitutsiya muqaddimasida bayon qilingan.

5-§. Konstitutsiyaning tuzilishi

Konstitutsiya – davlatning asosiy qonuni. Shuning uchun u o'ziga xos tuzilishga ega. Konstitutsiya tuzilishi Konstitutsiyada o'z o'rnini topadigan normalarning maqsad va vazifalariga qarab turkumlash va ularning ahamiyatiga qarab ketma-ketlikda joylashuvidir.

O'zbekiston Konstitutsiyasi muqaddima, 6 bo'lim, 26 bob va 128 moddadan iborat. Muqaddima – Konstitutsiyaning kirish qismi bo'lib, unda bosib o'tilgan yo'l va mamlakatning asosiy vazifalari, ya'ni nima uchun Konstitutsiya qabul qilinganligi bayon qilinadi. Undagi qoida va g'oyalar keyinchalik Konstitutsiya normalarida u yoki bu shaklda, ko'rinishda o'z o'rnini topadi.

Konstitutsiyaning birinchi bo'limi "Asosiy prinsiplar" deb atalib, u "Davlat suvereniteti", "Xalq hokimiyatchiligi", "Konstitutsiya va qonunning ustunligi", "Tashqi siyosat" boblariga ajratilgan. Umuman, Konstitutsiya normalarini asos deb e'tirof etsak, birinchi bo'lim asoslarning asosidir. Har qanday mamlakatni mustaqil davlat deyish uchun u aniq davlat shakliga, davlat suverenitetiga, uni xarakterlovchi belgi, xususiyatga ega bo'lishi kerak. Ayni shu masala birinchi bobda belgilangan.

Davlatning yashashi, faoliyat ko'rsatishi uchun eng muhim masalalardan biri hokimiyat masalasidir. Davlat hokimiyati bu yerda markaziy o'rinni egallaydi. Xalq esa, davlat hokimiyatining yagona manbai bo'lib maydonga chiqadi. Hokimiyat Konstitutsiyaning eng asosiy masalasidir, desak fikrimiz uncha to'liq bo'lmaydi.

Konstitutsiyada hokimiyat va erkinlik masalasi asosiy o'rinni egallaydi, desak fikrimiz to'liq bo'ladi. Chunki, jamiyatning asosiy elementi shaxslardir. Ularning mavqei Konstitutsiyaning shu bobida belgilanadi.

Konstitutsiya va qonunlar ustuvorligi ta'minlanmay turib, Konstitutsiyaviy tuzum, huquq-tartibotni ta'minlash, fuqarolar manfaatini himoya qilish mumkin emas, shuning uchun ham mazkur munosabatlar Konstitutsiyaning III bobida mustahkamlangan.

Biron-bir davlat alohida, tashqi dunyodan ajralgan holda faoliyat ko'rsata olmaydi. Mamlakat rivoji, xavfsizligi, fuqarolar turmush sharoiti, tashqi aloqalarni to'g'ri o'rnatishga bog'liq. Shuning uchun Konstitutsiyamizning IV bobi normalarida ishonchli sinovlardan o'tgan tashqi siyosat prinsiplari mustahkamlangan.

Konstitutsiyamizning birinchi bo'limida mustahkamlangan normalar bevosita Konstitutsiyaviy tuzumga taalluqli bo'lib, ular Konstitutsiyaviy tuzum asoslarini o'rnatgan va Konstitutsiyaning keyingi bo'lim, boblaridagi normalarning belgilanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, 13-moddaning ta'sirini "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" bo'limidagi normalarda, Konstitutsiyaning 11-moddasi ta'sirini "Davlat hokimiyatining tashkil etilishi" bo'limida ko'rish mumkin. Shuning uchun ham Konstitutsiyaning birinchi bo'lim normalari asos normalar yoki asosiy prinsiplar mustahkamlangan normalar deyiladi.

Konstitutsiyaning ikkinchi bo'limi "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" deb nomlanib, ular shaxsning huquqiy holatiga taalluqli bo'lganligi uchun "Asosiy prinsiplar" bo'limidan keyin berilgan. Ikkinchi bo'limning umumiy qoidalari bobida fuqarolarning qonun oldida tengligi, davlat va fuqaroning bir-biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari bilan o'zaro bog'liqligi, huquq va erkinliklar daxlsizligi, ulardan sud qarorisiz mahrum etish yoki cheklashga hech kimning haqqi yo'qligi; "Fuqarolik" bobida fuqarolikka ega bo'lish asoslari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va chet el fuqarolarining huquqlari belgilangan. Konstitutsiyaning alohida-alohida boblarida fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari va erkinliklari hamda huquq va erkinliklarining kafolatlari va fuqarolarning burchlari belgilangan.

Konstitutsiyaning uchinchi bo'limi "Jamiyat va shaxs" deb nomlangan. Uning boblarida jamiyatning iqtisodiy negizlari, ya'ni O'zbekistonda bozor munosabatlari o'rnatilishi, iqtisodiyotning negizini xilma-xil shakldagi mulk tashkil etishi, xususiy mulk daxlsiz ekanligi, u davlat himoyasida bo'lishi, iste'molchi huquqi ustuvorligi, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat faoliyati erkinligi, umummilliy boyliklar doirasi va ulardan foydalanish, ularni muhofaza qilish belgilangan. "Jamoat birlashmalari" bobida jamoat birlashmalari tizimi (turlari), qanday jamoat birlashmalari tuzish mumkin ekanligi, davlat va jamoat birlashmalari o'zaro munosabatlarining huquqiy asoslari, siyosiy partiya va kasaba uyushmalarining asosiy vazifalari, jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish yoki faoliyatini cheklash tartibi, dinga munosabat tartibga solingan. To'rtinchi bo'lim "Ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi" deb nomlangan, unda mamlakatimiz ma'muriy-hududiy tuzilishi, Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy holati alohida-alohida boblarda belgilangan.

Konstitutsiyaning eng yirik beshinchi bo'limi "Davlat hokimiyatini tashkil etish" deb nomlangan va u XVIII–XXVI boblarni o'z ichiga olgan.

"O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi" (XVIII bob), "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti" (XIX bob) boblarida ularni saylash tartibi, vakolatlari, o'zaro munosabatlari asoslari belgilangan. "Vazirlar Mahkamasi" (XX) bobida, "Mahalliy davlat hokimiyati asoslari" (XXI) bobida, "O'zbekiston Respublikasining sud hokimiyati" (XXII) bobida tegishli organlarni tashkil etish tartibi, prinsiplari, vazifalari, sud hokimiyati, mahalliy hokimiyat tizimi mustahkamlanib qo'yilgan. XXIII bob O'zbekistonning saylov tizimi, fuqarolarning saylov huquqi prinsiplarini o'rnatgan bo'lsa, XXIV bob Prokuratura organlarining Konstitutsiyaviy maqomini belgilaydi. Konstitutsiyaning XXV bobi moliya va kredit masalalarini, XXVI bobi mudofaa va xavfsizlik masalalarini belgilagan.

Konstitutsiyaning oxirgi oltinchi bo'limi (u boblarga bo'lingan, faqat ikki moddadan iborat) "Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish tartibi"ga bag'ishlanadi.

6-§. Konstitutsiyamizga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish zarurati va tartibi

Jamiyat rivoji, barqarorligi konstitutsiyaga, uning barqarorligiga bog'liq. Konstitutsiya, avval qayd qilganimizdek, eng muhim va asos hisoblanuvchi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Bu munosabatlar boshqa munosabatlarga nisbatan barqaror, uzoq yashovchi, tez-tez o'zgarishga muhtoj bo'lmagan munosabatlar hisoblanadi. Shuning uchun ham konstitutsiyalar boshqa qonunlarga nisbatan kam o'zgarishlarga uchraydigan qonundir.

Lekin, hayot doimo o'zgarishga, ilgari yurishga moyil ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, ijtimoiy munosabatlar ham o'zgaradi, ularni yangicha tartibga solish zarurati, turli davrdagi sharoitning xilma-xilligi konstitutsiyaga ham o'zgartirish kiritish zaruratini vujudga keltiradi.

O'zbekistonning rivojlanishi, unda olib borilayotgan islohotlar, albatta, ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida olib borilayotgan islohotlar esa, hokimiyat tuzilmalari tarkibi, faoliyatini takomillashtirish, hokimiyat tizimi bo'linishi prinsipini yanada chuqurlashtirish, uning natijasida vakolatlarni yanada aniq belgilash zaruriyatini tug'dirmoqda. Demokratik jarayonlarning chuqurlashuvi, erkinlashtirish siyosati davlat boshlig'i maqomida o'zgarishlar bo'lishini, uning davlat boshlig'i sifatidagi maqomini kuchaytirib, ijro hokimiyati tarkibidan chiqarishni, ayrim vakolatlarni Parlamentga, hukumatga o'tkazish maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi. Jamiyatda siyosiy hayotning rivojlanishi shu jarayonda ishtirok etuvchilarning faolligiga bog'liq, bu avvalo, siyosiy partiyalar rolini oshirishni taqozo etadi. Bu ham Konstitutsiyaga tegishli o'zgartirishlar kiritishni taqozo qildi. Demokratik talablarni belgilash, jahon davlatchiligi tajribasidagi ijobiy jihatlarni olishga intilish ham konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritilishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Konstitutsiyasiga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar ham shu asosda amalga oshirildi.

Konstitutsiyaga birinchi o'zgartirish 1993-yilda amalga oshirilib, unga asosan Oliy Kengash deputatlarining soni 150 bo'lishi

haqidagi norma chiqarib tashlandi va qonunlarda deputatlar soni 250 ta bo'lishi belgilab qo'yildi.

Konstitutsiyamizga eng katta va salmoqli o'zgartirish 2003-yil 24-aprelda kiritildi. Buning asosi va sababi 2002-yil 27-yanvarda o'tkazilgan referendum natijalari bo'ldi. Referendum natijasida xalq parlamentning ikki palatali bo'lishi va Prezident vakolatini 5 yildan 7 yilga o'zgartirishni ma'qulladi. Shu asosda "Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonun qabul qilindi¹. Qonunning birinchi moddasida: "Ushbu Qonun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining moddalariga o'zgartirish kiritish uchun asos bo'ladi", – deb mustahkamlab qo'yildi.

Shu asosda Konstitutsiyaning XVIII, XIX, XX, XXIII boblariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Ularning natijasida, "Prezident bir vaqtning o'zida Vazirlar Mahkamasi Raisi bo'ladi", – degan qoida bekor qilindi, uning vakolat muddati 5 yildan 7 yilga o'zgartirildi, ayrim vakolatlari Senatga o'tkazildi;

- parlament ikki palatali tizimda (quyi va yuqori palata) tashkil qilindi. Senatni shakllantirish tartibi, uning vakolatlari, Qonunchilik palatasi vakolatlari, ularning birgalikdagi vakolatlari mustahkamlandi;

- Vazirlar Mahkamasini shakllantirish, uning ishida Prezident ishtiroki masalalari yangicha hal qilindi;

- saylov tizimiga saylovlarni o'tkazish muddatini aniq belgilash, saylov kampaniyasi boshlanganligini e'lon qilish instituti, Senat a'zolarini saylash tartibi (pog'onali saylov) belgilanishi bilan qo'shimchalar kiritildi.

2007-yil 11-aprelda Prezident tomonidan imzolangan va 2008-yil 1-yanvardan kuchga kirgan "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonunning² birinchi moddasida Qonun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga tuzatishlar kiritish

1 O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002-yil, 4–5-son, 60-modda.

2 Qarang: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari to'plami. – T.: 2007, – 322-bet.

uchun asos bo'lishi mustahkamlab qo'yildi. Shuning asosida 2007-yil 11-apreldagi qonun bilan Konstitutsiyaning 89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga tuzatishlar kiritildi.

Ularga asosan, Prezidentning ijro hokimiyatiga boshchilik qilishi bekor qilinib, "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig'idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta'minlaydi", – deb belgilab qo'yildi.

Konstitutsiyaviy qonunda viloyat hokimlarini tayinlash tartibi o'zgartirildi, bunda siyosiy partiyalarning, mahalliy vakillik organlaridagi guruhlar ishtiroki ko'zda tutildi. Shu holat ham Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritishga sabab bo'ldi. O'zgartirishga asosan, viloyat, Toshkent shahar hokimlarini tayinlash tartibi, avvalgidek, Konstitutsiyada emas, qonunda belgilandi va Konstitutsiyada ularni lavozimga tayinlash, lavozimdan ozod etish qonunga muvofiq amalga oshirilishi havola sifatida ko'rsatib qo'yildi.

2008-yil 25-dekabrda O'zbekiston Respublikasining "Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonunining qabul qilinishi Konstitutsiyaga kiritilgan navbatdagi o'zgartirish va qo'shimchalarga asos bo'ldi. Ushbu o'zgartirishlar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasini tashkil qilish bilan bog'liq bo'lib, uning deputatlari soni 120 tadan 150 taga ko'paytirildi. Ularning 15 tasi O'zbekiston Ekologik harakati tomonidan saylanishi belgilangan.

2010-yil 12-noyabrdagi Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida Prezident "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"¹ mavzusida ma'ruza qildi. Ma'ruzada Konstitutsiyaga anchagina o'zgartirish kiritish takliflari bayon qilindi.

Natijada Qonunchilik palatasi tomonidan 2011-yil 4-martda qabul qilingan, Senat tomonidan 2011-yil 25-martda ma'qullangan

¹ Qarang: Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010.

va 2011-yil 18-aprelda Prezident tomonidan imzolangan qonunga asosan Konstitutsiyaga quyidagi o'zgartirishlar kiritildi.

Konstitutsiyaning 78-moddasi birinchi qismining 15-bandi "...shuningdek, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining dolzarb masalalari yuzasidan Bosh vazirning hisobotlarini eshitish va muhokama qilish" degan so'zlar bilan to'ldirildi. 80-moddaning 6-bandidagi "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va" degan so'zlardan keyin "uning o'rinbosarlarini" degan so'zlar chiqarilib, "Hisob palatasi raisini" degan so'zlar bilan to'ldirildi. 93-modda birinchi qismining 8-bandidagi "ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi" degan so'zlar chiqarib tashlandi, 12-bandidagi "O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va" degan so'zlardan keyin "uning o'rinbosarlari" degan so'zlar chiqarib tashlanib, "Hisob palatasi raisini" degan so'zlar bilan to'ldirildi. 15-bandiga "viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi" degan so'zlardan oldin "O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan" degan so'zlar kiritildi. 16-bandi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilishga haqli" degan so'zlar bilan to'ldirildi. Prezidentning bu vakolati avval Konstitutsiyaning 98-moddasida ko'zda tutilgan edi. Endi bu qoida shu moddadan chiqarildi.

Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirish asosida uning 96-moddasi quyidagicha bayon etildi: "O'zbekiston Respublikasining amaldagi Prezidenti o'z vazifalarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy muddat ichida, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi Qonunga to'liq muvofiq holda mamlakat Prezidenti saylovi o'tkaziladi".

Konstitutsiyaning 98-moddasi mutlaqo yangi tahrirda bayon qilinib, u quyidagicha yangi holatlarni qayd qildi: "O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovda eng ko'p deputatlik o'rinlarini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi eng ko'p

deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim etilgan Bosh vazir lavozimiga nomzodni ko'rib chiqqanidan keyin o'n kun muddat ichida uni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun taklif etadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi o'rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritiladi.

Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi ovoz bergan taqdirda qabul qilingan hisoblanadi. Bunday holatda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazirni lavozimidan ozod etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Bunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birga iste'foga chiqadi.

Yangi Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan tegishli maslahatlashuvlar o'tkazilganidan so'ng O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga ko'rib chiqish va tasdiqlashga taqdim qilish uchun taklif etiladi. Oliy Majlis tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod ikki marta rad etilgan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi.

Qonunchilik palatasi qabul qilgan va 2011-yil 5-dekabrda Senat ma'qullagan qonunga asosan Konstitutsiyaning 90-moddasiga o'zgartirish kiritildi va unga asosan Prezidentning vakolat muddati 7 yildan 5 yilga o'zgartirildi. Konstitutsiyaga kiritilgan bu o'zgartirishlarning ahamiyati, maqsadi, mazmun-mohiyati haqida keyingi boblarda kengroq to'xtalamiz.

Konstitutsiya asosiy qonun bo'lganligi uchun, unga o'zgartirish, qo'shimchalar kiritish alohida tartibda amalga oshirilishi Konstitutsiyaning o'zida belgilab qo'yilgan.

Konstitutsiyaning oltinchi bo'limi "Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish tartibi" deb nomlangan va u ikki (127, 128-moddalar) moddan iborat.

127-moddaga binoan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchiligi tomonidan qabul qilingan qonun asosida yoki referendum orqali kiritiladi. Oliy Majlisda oddiy qonunlarga o'zgartirish kiritish uchun oddiy ko'pchilik ovoz bo'lishi talab qilingan bo'lsa, Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish uchun kamida uchdan ikki qism deputatlar va senatorlar yoqlab ovoz berishi kerak.

Konstitutsiyamizning 128-moddasi o'zgartirish kiritish tartibini kengroq mustahkamlagan, unga asosan, Konstitutsiyaga o'zgartirish taklifi Oliy Majlisga kiritilgandan so'ng, 6 oy mobaynida o'zgartirish kiritish haqidagi taklif keng muhokama qilinib, so'ng qaror qabul qilinishi mumkin. Agar Oliy Majlis o'zgartirish kiritish taklifini rad etsa, bunday taklif bir yil muddatdan so'ng qayta kiritilishi mumkin.

Ayrim mamlakatlarda Konstitutsiyani o'zgartirishning yanada murakkabroq tartibi belgilangan. Rossiya Konstitutsiyasida kimlar Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish haqida taklif bilan chiqish huquqiga egaligi maxsus moddada (134-modda) ko'rsatilgan. Rossiya Konstitutsiyasining 135-moddasida, Konstitutsiyaning 1, 2, 3-boblari qoidalarini qayta ko'rish (o'zgartirish kiritish) mumkin emasligi belgilangan. Bular: "Konstitutsiyaviy tuzum asoslari", "Inson huquq va erkinliklari", "Konstitutsiyaga o'zgartirish va qayta ko'rish" boblaridir.

135-moddaning ikkinchi bandida agar Konstitutsiyaning shu boblariga o'zgartirish kiritishni, Federal Kengash (yuqori palata), va Davlat Dumasi (quyi palata) a'zolarining beshdan uch qismi qo'llasa, Konstitutsiyaviy qonunga binoan, Konstitutsiyaviy kengash chaqiriladi. Konstitutsiyaviy Kengash yo Konstitutsiyani o'zgartirmaslikni,

yo yangi Konstitutsiya loyihasini ishlab chiqishni hal qiladi. Bu loyiha Konstitutsiyaviy Kengash a'zolarining uchdan ikki qismi ovozi bilan qabul qilinadi yoki umumxalq ovozigacha qo'yiladi. Referendumda yarimdan ko'p saylovchilar ishtirok etib, ovoz berishda ishtirok etganlarning yarimidan ko'pi ovozi bilan ma'qullansa, Konstitutsiya qabul qilingan hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

- 1. O'zbekiston Konstitutsiyasining yaratilishiga qanday sabablar ta'sir qildi?*
- 2. Konstitutsiya loyihasini tayyorlovchi komissiya qanday faoliyat ko'rsatgan?*
- 3. Komissiya Raisi loyiha ishlovchilariga qanday vazifalarni qo'ygan?*
- 4. Konstitutsiya loyihasi qanday muhokama qilingan?*
- 5. Konstitutsiyaning yaratilishida o'zbek xalqining roli qanday?*
- 6. Konstitutsiyani ishlab chiqishda milliy qadriyatlardan qanday foydalanilgan?*
- 7. Konstitutsiyaning yaratilishida jahon konstitutsiyaviy tajribasidan qanday foydalanilgan?*
- 8. O'zbekiston Konstitutsiyasining tuzilishi qanday?*
- 9. Konstitutsiyaga nima uchun o'zgartirish, qo'shimchalar kiritiladi, uning tartibi qanday?*

IKKINCHI BO'LIM

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KONSTITUTSIYAVIY TUZUMI PRINSIPLARI

IV bob. Davlat suvereniteti va uning konstitutsiyaviy asoslari

1-§. Suverenitet tushunchasi

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi birinchi bo'limi "Asosiy prinsiplar" deb atalib, unda davlatning asoslari va konstitutsiyaviy tuzumning prinsiplari mustakamlangan. Mazkur bo'lim 4 ta bobining har biri alohida konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, ularning prinsiplarini mustahkamlagan. Shuning uchun "Davlat suvereniteti", "Xalq hokimiyatchiligi", "Konstitutsiya va qonunning ustunligi" va "Tashqi siyosat" konstitutsiyaning prinsiplari emas, konstitutsiyaviy prinsiplar yoki boshqacha aytganda, davlatning asoslari hisobalanib, ularning har biri ma'lum prinsiplar asosida tashkil qilinadi. Bu prinsiplar esa, shu boblarning tegishli moddalarida mustahkamlangan.

Konstitutsiyaning birinchi bo'limi 1-bobi "Davlat suvereniteti" deb atalgan. Davlat suvereniteti, ayrim mualliflar qayd qilganidek, prinsip emas, davlatning asosi (tayanchi) hisoblanuvchi davlat-huquqiy institutdir. Ya'ni, u prinsipdan keng, boshqacha qilib aytganda o'zining prinsiplariga ega. Prinsipni konstitutsiyaning birgina moddasida mustahkamlab qo'yish mumkin bo'lsa, masalan, davlat hokimiyati tizimining bo'linishi prinsipi (11-modda), davlat huquqiy institutlari bir nechta moddalarda mustahkamlanadi. "Davlat suvereniteti"ga taalluqli konstitutsiyaning 6 ta moddasi mavjud. Shunday qilib, suverenitet institut bo'lib, suverenitetni hurmat qilish esa, prinsip hisoblanadi.

Umuman, suverenitet atamasi baynalmilal so'z, atama, u fransuzcha so'zdan kelib chiqib, "oliy hokimiyat" degan ma'noni beradi. Suverenitet atamasi XVI asrdan beri shu ma'noda ishlatilib kelin-